

החלוקה לפרשיות במדרש אסתר רבה

יוסף תבורי

הדפוס הראשון של מדרש אסתר רבה,¹ דפוס קושטא,² הציג את המדרש הזה כשהוא מחולק לשש פרשיות. ליתר דיוק, אחרי הפרשה הראשונה כתוב 'סליק פרשתא א', וביטוי זה חוזר בסופה של כל אחת מארבע הפרשיות העוקבות, בשינוי האות המציינת את הפרשה שנגמרה. בסוף הספר, שהוא לכאורה סיום הפרשה השישית, נרשם 'סליק ליה מדרש אחשורוש בסייעתא דשמיא'. חלוקה זו מצויה בעיקרה גם בכתבי־היד הגדולים של מדרש זה. כ"י אוקספורד,³ הקרוב מאוד למסורת הדפוס גם כפרטים אחרים, מציג בדיוק חלוקה זו, ברם בסוף המדרש נרשם קולופון סתמי: 'נשלם שבח לאל בורא עולם / נותן ליעף כח ולאין אונים / עצמה ירבה אמן בילא א"י'. אותה חלוקה מצויה גם בכ"י קיימברידג',⁴ אלא ששם, אחרי המלים 'סליק פרשתא ה' שבסוף הפרשה החמישית, נגמר המדרש. גם כ"י וטיקן 291 מציג חלוקה זו, אבל במינוח שונה: בתום הפרשה הראשונה כתוב 'סליק פרשתא א', כמו בכתבי־היד האחרים, אך בתום הפרשה השנייה מוצאים אנו 'חסלת פרשתא ב'. על חלוקת הפרשיות האחרות אין ללמוד דבר מכתבי־יד זה, כיוון שחסרים בו סיומה של פרשה ג, פרשיות ד, ה כולן ותחילתה של פרשה ו. בסוף המדרש נכתב: 'נשלם אגדת אחשורוש תהלה לאל אשר אין לו סוף וראש ת"ם ת"ם'.

- 1 במקורות כתבי־היד נקרא המדרש מדרש אחשורוש או אגדת אחשורוש. ובמקום אחד נקרא מדרש למגילת אסתר בשם מגלת אחשורוש (שמות רבה, מהד' א' שנאן, ירושלים—תל־אביב 1984, עמ' 213). גם לגבי שם הספר המקראי יש מסורות שונות: הוא נקרא גם מגילת אחשורוש ('א"ש הרטום, 'אסתר [מגילה]' אנציקלופדיה מקראית, א, עמ' 486), אבל בתרגום השבעים הוא מצוין כ־*Esther* ובוולגטה כ־*Liber Esther*.
- 2 ראה מ"ב לרנר, 'הדפוס הראשון של "מדרש חמש מגילות": עיונים בדרכי פעולתם של המדפיסים העבריים בקושטא ובפיזור' בתוך: יד להימן: מחקרים בתרבות העברית לזכר א"מ הברמן (בעריכת צ' מלאכי), לוד תשמ"ד, עמ' 289–311.
- 3 Ms. Selden Supp. 102 (קטלוג נויבאואר, מס' 164); ראה תיאורו אצל מ"ב לרנר, אגדת רות ומדרש רות רבה, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשל"א, כרך א, עמ' יא–טו.
- 4 Ms. Add. 495.2; ראה תיאורו אצל לרנר, שם, עמ' טו–טז.

בהדפסות הנוספות של מדרש זה המשיכו המדפיסים לציין את הפרשיות כדרכו של הדפוס הראשון. על פי מסורת זו ציין צונץ, שהשתמש בדפוס פרנקפורט שליד האודר תס"ה,⁵ שהמדרש מורכב משש פרשיות.⁶ חלוקה נוספת של הפרשה האחרונה הוכנסה למדרש בוורשה בשנת תרכ"ז, במהדורה שנדפסה בידי ר' יצחק גולדמן. במהדורה זו חילקו את הפרשה האחרונה לחמש, ועל ידי זה נעשה המדרש בן עשר פרשיות — כמניין פרקי מגילת אסתר המקראית. כדי שהחלוקה תהיה ברורה ביותר אני מציע כאן טבלה של חלוקת הפרשיות. בטור השני נמנים הפסוקים הנדרשים בפרשה, ובטור השלישי מצוטט הפסוק הפותח (יתר טורי הטבלה יוסברו בהמשך).

8	7	6	5	4	3	2	1
יחס	שורות שורות	שורות שורות	פסקה במקרא	פסקה במקרא	הפסוק הפותח	פסוקים	פרשה
		291			ל מ ד ר ש	ה פ ת י ח ו ת	
51.8	259		5.	1	ויהי בימי אחשוורוש	א, א-ג	א
17.6	167	3	9.5		בהראותו את עשר	א, ד-ח	ב
11.5	86	151	7.5	2	גם ושתי המלכה	א, ט-יב	ג
8.2	45	31	5.5	3	ויאמר המלך לחכמים	א, יג-טו	ד
(5.2) 4.2	63		15.	4	ויאמר ממוכן	א, טז-כב	
5.8	47	88	8.	5	אחר הדברים האלה כשך חמת	ב, א-ד	ה
3.0	106	16	35.	6	איש יהודי היה בשושן	ב, ה-כ	ו
(3.0) 2.6	13		5.	7	(סיפור בגתן ותרש)	ב, כא-כג	
12.0	162	40	13.5	8	אחר הדברים האלה גדל המלך	ג, א-ז	ז
15.3	290		19.	9	ויאמר המן למלך אחשוורוש	ג, ח-טו	
3.2	98		30.5	10	ומרדכי ידע את כל אשר נעשה	ד, א-יז	ח
3.8	108		28.		ויהי ביום השלישי	ה, א-יד	ט
1.3	216		160.	11	בלילה ההוא נרדה שנת המלך	ו, א-י, ג	י

5 י"ל צונץ, הדרשות בישראל והשתלשלותן ההיסטורית (נערך והושלם על ידי ח' אלבק), ירושלים תשי"ד, עמ' 336 הערה 26. בדפוס זה נדפס לראשונה 'קיצור יפה תואר' וחיבור זה שימש אב לדפוסים רבים שבאו אחריו. ראה מ' בניהו, 'רבי שמואל יפה אשכנזי', תרכ"ז מב (תשל"ג), עמ' 452-454.

6 צונץ, שם, עמ' 128.

עיון בטבלה מלמד, שהשפעת חלוקת פרקי המקרא⁷ על חלוקת הפרשה השישית של המדרש ברורה ביותר. מי שחילק את הפרשה סימן את המדרש לפרק ג המקראי כפרשה ז; אחרי זה סימן את המדרש לפרק ד של המגילה כפרשה ח, ואת המדרש לפרק ה כפרשה ט. פרשה י מתחילה במדרש לפרק ו, אולם, היות שהמדרש מתייחס רק לפסוקים בודדים מן הפרקים האחרונים של המגילה, לא טרח המתקין לחלק את המדרש לפרשיות נוספות. ייתכן שהמחלק רצה להגיע למספר של עשר פרשיות כדי להתאים את מספר הפרשיות למספר הפרקים המקראיים, אך חוסר ההתאמה בין חלוקת הפרשיות לחלוקת הפרקים בולט לעין. חלוקת הפרשיות האחרונות של המדרש תואמת, במידה מסוימת, גם את חלוקת המקרא המסורתית לפסקאות,⁸ המצוינת בטור הרביעי של הטבלה. ההתחלות של פרשיות ז, ח, י מקבילות לפסקאות חדשות בנוסח המסורה. אך פרשה ט, הדורשת את פרק ה המקראי, מתחילה באמצע פסקה ארוכה המתארת את תגובות מרדכי ואסתר לגזרת המן. דומה, אם כן, שהחלוקה לפרשיות נעשתה על פי חלוקת הפרקים המקראית.

המדפיס הוורשאי הכניס גם שינוי טכני בדרך סימון הפרשיות. הוא סימן את מספר הפרשה לא בסופה אלא בתחילתה. שינוי 'טכני' זה גרר אחריו הכרעה בתפיסת מבנה המדרש. בראש הספר עומדות מספר פתיחות שאפשר לראותן כפתיחות לפרשה א או כפתיחות לספר כולו. מתקין המדרש לדפוס ראה בפתיחות אלו פתיחות לספר, ולכן הוא העמיד את הציון פרשה א לא בראש הספר אלא אחרי שורת הפתיחות, כדוגמת הפתיחות דחכימי בראש מדרש איכה. נמצא לפי זה, שדווקא לפרשה א אין שום פתיחה, ואילו כל הפרשיות הקדומות האחרות (ב–ו) מתחילות בפתיחות.

שיטת החלוקה החדשה לא נתפשטה מיד. בוורשה עצמה, שנים מעטות לאחר מכן, בשנת תרל"ו, הדפיס הגביר וואלף בר"ז יעב"ץ את המדרש בחלוקה הקדומה. וכן עשו בדפוסים אחרים, שהיו תלויים בדפוס פרנקפורט שלידי האודר, כגון למברג תרכ"ט ('עם פי' מתנות כהונה וידי משה וקיצור יפה תואר כאשר היו בפראנקפורט

7 חלוקה זו מקובלת כחלוקה נוצרית מימי הביניים. ראה י' ייבין, 'פרשה, סדר, פסקה, פסוק, פרק', אנציקלופדיה מקראית, ו, עמ' 627. וראה עוד שמואל הכהן וינגרטן, 'חלוקת התורה לפרקים', סיני מב (תשי"ח), עמ' רפא–רצג, הדן בדרך התקבלות חלוקה זה אצל היהודים. ויש מקום לחקור את מוצאו של מנהג בעלי הקריאה האשכנזים לקרוא את הפסוק האחרון של כל פרק במגילת אסתר בניגון מיוחד, וודאי הוא שמנהג זה אינו קדום לחלוקת המקרא לפרקים. על פי המסורת של שלמה גנצפריד (קסת הסופר, בני-ברק תשכ"א [דפוס צילום]), קלג ע"א–קלד ע"ב) יש במגילת אסתר 17 פסקאות, וכולן סתומות. חלוקה זו מצוינת בהוצאת התנ"ך של קורן, ובהוצאת דעת מקרא סימנו את הפסקאות על פי קסת הסופר (חמש מגילות, מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"ג, עמ' XI). יש להבחין בין החלוקה לפסקאות, המתבטאת בצורת כתיבת המגילה, לבין החלוקה לסדרים, הקשורה, כנראה, בסדרי קריאת התנ"ך. לחלוקת הסדרים ראה י' עופר, 'סדרי נביאים וכתובים', תרביץ נח (תשמ"ט), עמ' 165–166.

דאדרה), וכגון אוסטרעא תקצ"ב / ([! 1834]) (עם המפרשים כאשר היו בדפוס פרנקפורט דאדרא). מדפיסי וילנא העתיקו את החלוקה של גולדמן בהוצאתם בשנת תרמ"ה, ודומה שחלוקה זו נמצאת בכל הדפוסים היום.

אלבק היה הראשון שבדק את חלוקת המדרש על פי שיקולים ספרותיים.⁹ נקודת המוצא שלו הייתה החלוקה לשש פרשיות שבטקסטים הקדומים; והנחתו הייתה, שכל פרשה מתחילה בפתיחה, ועל כן כל מקום שיש בו פתיחה ייחשב כפרשה חדשה.¹⁰ אלבק העיר, שבתוך הפרשה השישית יש פתיחות לפסוק 'אחר הדברים האלה גדל המלך אחשוורוש' (ג, א), ויש לראותן כמציינות התחלה של פרשה שביעית של המדרש. הבחנה זו תאמה, במקרה, גם את חלוקת המדפיסים; הללו ציינו כאן פרשה חדשה, משום שבקטע זה מתחיל המדרש לפרק ג של המגילה. אך אלבק ציין עוד, שהפרשה השביעית היא מדרש שונה משש הפרשיות הראשונות, וכי מאוחרת היא מהן. עיקר דיונו מוקדש לאיחור המדרש השני, והוא מוכיח, שהציטטות וההוכחות המעידות על איחורו של המדרש על מגילת אסתר מתייחסות לחלק השני של המדרש.

אבל יש לשים לב לכך, שהמדרש מן הפרשה השביעית ואילך שונה מן המדרש לשש הפרשיות הראשונות גם בסגנונו הספרותי: הפרשיות הראשונות הן מדרש פילולוגי קלאסי, מדרש הבנוי ברובו על הסברים קצרים המבוססים על מלות המגילה; ואילו הפרשיות האחרונות קרובות יותר לסוג הספרותי הקרוי אצל צונץ הגדה היסטורית,¹¹ ובסגנון מודרני יותר הוא נקרא המקרא המשוכתב.¹² סוג זה כולל סיפורים מורחבים על אירועי המקרא בלא זיקה ישירה ללשון המקרא. צונץ מונה את ספר יוסיפון עם סוג ספרותי זה — ומעניין, שקטע גדול מיוסיפון נמצא בחלק זה של המדרש (ת, ה — ט, א).¹³

וכאשר מדברים על אופיו הספרותי השונה של המדרש לפרשה זו ואילך, יש לציין, שהפתיחות למדרש זה אינן עשויות במבנה הקלאסי של הפתיחות הקדומות. לפרשה

9 לעיל (הערה 5), עמ' 129.

10 ראה ח' אלבק, מבוא לבראשית רבה, ירושלים תשכ"ה (הדפסה שנייה עם תיקונים מאת ח' אלבק), עמ' 12; י' היינמן, 'הפתיחות במדרישי האגדה — מקורן ותפקידן', דברי הקונגרס העולמי הרביעי למדעי היהדות, ב, ירושלים תשכ"ט, עמ' 43-47.

11 צונץ (לעיל הערה 5), עמ' 58-70.

12 א' שנאן, אגדתם של מתורגמנים, ירושלים תשל"ט, עמ' כו הערה 68.

13 הקטע מקביל ליוסיפון, מהדורת ד' פלוסר, כך, א, ירושלים תשל"ט, עמ' 49-53. יש בו נוסחאות שונות שלא נזכרו אצל פלוסר, כרגיל בכתבי-יד של מקור אחד, אבל יש בו גם שינויים שבחסר יותר. פלוסר העיר, שקטע זה מופיע בהוספות למגילת אסתר שבתרגום השבעים; אבל נראה לי, שהקרבה הלשונית הגדולה בין אסתר רבה לבין יוסיפון מלמדת, שיש להם מקור עברי משותף, או שאחד העתיק מן האחר.

זו שלוש פתיחות, וכולן פותחות בפסוקים מתהלים, אך אין הן חותמות בפסוקי הפרשה, כמקובל במבנה הפתיחה הקלאסי: הפתיחה הראשונה מבין השלוש חותמת בפסוק 'ויתלו את המן' (ז, י); השלישית חותמת אף היא בפסוק הקשור לתלייה אלא שכאן מדובר בתלייתם של בגתן ותרש, וזאת מתוך ציפייה לתליית המן (ז, ג); והפתיחה האמצעית מצדה חותמת בפסוק 'ויתלו את המן', אך מיד אחרי פסוק זה מובא פסוק מאיוב (יב, כג): 'משגיא לגוים ויאבדם'.¹⁴

דומה שיש בידינו שיקול נוסף, המבוסס על חישובים סטטיסטיים — בדיקת היחס שבין היקף הטקסט המקראי לבין היקף הטקסט המדרשי — והוא מצביע על כך, שהפרשה השביעית אינה שייכת למדרש המקורי. חישוב זה מצוי בנתונים שבהמשך הטבלה שהצגנו לעיל. הטור החמישי מציג את היקף הטקסט המקראי על פי ספירת השורות בהוצאת התנ"ך של קורן. הטור השישי מציג את היקף הטקסט המדרשי לפי מספר השורות של כל פרשה בדפוס קושטא. כדי לתת תמונה נאמנה יותר של היקף המדרש, ספרנו את שורות הפתיחות בנפרד משורות המדרש לפרשה עצמה. בטור השביעי רשמנו את היחס הכמותי בין היקף המדרש לבין היקף המקרא. לדוגמה, פרשה ה דורשת 8 שורות של הטקסט המקראי על פני 47 שורות של טקסט (נוסף על 88 שורות הכוללות פתיחות לפרשה זו), ונמצא שהיחס הוא אחד ל-5.8, או כמעט שש שורות של טקסט המדרש על כל שורה של המקרא. מספר זה אינו מייצג את היחס האמיתי בין המקרא למדרש, כי ספרנו שורות שנדפסו בהוצאות שונות. הספירה משמעותית רק לגבי היקפן של פרשיות המדרש זו ביחס לזו. גם בזה יש מידה מסוימת של אי-דיוק, מכיוון שלא ספרנו לא את המלים ולא את האותיות, אלא עיגלנו את החישוב לשורות. בפרשיות ד, ו, העומדות כנגד שתי פסקאות מקראיות, ציינו גם את היחס הכולל של הפרשה המדרשית לעומת הפסקה המקראית. לדוגמה, בחלק הראשון של פרשה ד היחס בין מקרא למדרש הוא אחד ל-8.2, בחלק השני אחד ל-4.2, ובסך הכול של פרשה ד היחס הוא אחד ל-5.2.

העיון בטבלה מלמד, שהיחס בין שש הפרשיות הראשונות של המדרש לבין הטקסט המקראי שאותו הן דורשות הולך וקטן מפרשה לפרשה. תופעה זו ניכרת גם בספרים אחרים. בדקתי גם את מדרש איכה רבה (בלי הפתיחתא דחכימי' שבראש המדרש)¹⁵ על פי אותם קריטריונים, והנה התוצאות:

14 ואין כאן עניין לפתיחה המעגלית, החותמת בפסוק שבו פתחה. ראה מ' ברגמן, 'פתיחתאות מעגליות ופתיחתאות "זוהי שנאמרה ברוח הקודש"', מחקרים באגדה, תרגום ותפילות ישראל לזכר יוסף היינמן, ירושלים תשמ"א, עמ' לד-נא; א' שנאן, 'לתורת הפתיחתא', מחקרי ירושלים בספרות עברית א (תשמ"א), עמ' 134 הערה 8.

15 מספרי השורות מעוגלים במקצת. לא הפחתתי מהם את הפתיחות הקצרות שבראשי הפרשיות מכיוון שהן קצרות, ולא יהיה כאן הבדל משמעותי.

יוסף תבורי

פרשה	שורות במקרא	שורות במדרש	יחס
א	38	1824	48
ב	40	636	15.9
ג	40	443	11
ד	27	351	13
ה	16	174	10.8

יש לשים לב לכך, שהעלייה ביחס שבין המדרש למקרא בפרשה ד לעומת פרשה ג נובעת מן הקיצור המקראי של פרשה ד. אולם כל פרשה מדרשית קצרה מקודמתה, אם במעט ואם בהרבה.¹⁶

יש להבחין בין תופעה זו לבין תופעת סידורם של ספרים שונים לפי גודל הספרים.¹⁷ מן המפורסמות הוא, שהמסכתות שברוב סדרי המשנה מסודרות לפי גודל יורד, כשהמסכת בעלת מספר הפרקים הגדול ביותר עומדת בראש הסדר.¹⁸ ולא היה כדאי להזכיר דבר זה כאן אלא כדי לציין את השערותו של רד"צ הופמן, ששיטת הסידור של המשנה אינה עניין טכני גרידא. לדעתו נובעת שיטה זו מסדר הלימוד. בבתי המדרש למדו תחילה את המסכתות הארוכות, וזאת כדי לזרז את התלמידים.¹⁹

16 דומה שתופעה זאת קיימת גם ביחס שבין תלמוד למשנה, דהיינו שהדיונים סביב המשניות הראשונות של המסכתות ארוכים יותר מאשר הדיונים סביב המשניות האחרונות; אך הדבר טעון בדיקה.

17 ויש להבחין בין סדרם של ספרים הנעתיקים בקובץ אחד, כשחשיבות קביעת הסדר היא ברורה ביותר, לבין סדרם של ספרים הנעתיקים כל אחד בפני עצמו. למשמעות קביעת הסדר במקרה האחרון ראה: N. Sarna, 'The Order of the Books', *Studies in Jewish Bibliography, History and Literature in Honor of I. E. Kiev*, New York 1971, pp. 407-413

18 ראה י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה: נוסח המשנה וגלגוליו למימי האמוראים הראשונים ועד דפוס ר' יו"ט ליפמן הלר (בעל תויו"ט)², ירושלים-תל-אביב תשכ"ד, עמ' 985. בשם פרופ' בלוי נמסר בהקשר לזה, שגם ספרי הנביאים בתנ"ך וגם ספרי הקוראן מסודרים לפי גודלם. ראה: H.L. Strack, *Introduction to the Talmud and Midrash*, Authorized Translation of the Author's Revised Copy of the Fifth German Edition (1887), Philadelphia 1945, p. 252 n. 74. לעניין ספרי הקוראן ראה א' קולברג, 'קראן', האנציקלופדיה העברית, כרך ל, ירושלים תשל"ח, עמ' 51. קשה לדעת, למה התכוון בלוי בקשר לספרי הנביאים של התנ"ך. אפשר שהתכוון לכך, שבתלמוד נמסר (בבא בתרא יד ע"ב), שסדר ספרי הנביאים הוא ירמיהו, יחזקאל וישעיהו, וסדר זה מתאים גם לגודלם הטקסטואלי. אבל קשה לראות את היקפם כסיבה לסידורם בהקשר של סידור המקרא כולו.

19 D. Hoffmann, *Magazin für die Wissenschaft des Judenthums* 17 (1890), pp. 322-324 (ביקורת על ספרו של L. Rosenthal, *Über der Zusammenhang der Mischna*, Strassburg: 1890).

השערה זו מבוססת על אמת פסיכולוגית: אדם נוטה להשקיע מאמץ גדול בתחילת עבודתו, אך מרצו הולך ומצטמצם עם המשכה. ייתכן שבאמת זו טמון הפשר לתופעה שלפנינו: עורך המדרש התחיל את עבודתו מתוך תכנית מקיפה, ולבסוף צמצם את היקף עבודתו. אלא שאין כאן אלא השערה שבהשערה, מכיוון שעדיין אין לנו יודעים, אם תופעה זו נכונה לגבי מדרשים נוספים.

אשר לעריכתו של מדרש אסתר רבה, הניתוח הסטטיסטי מלמד שהתופעה של 'פוחת והולך' נוהגת עד פרשה ו של המדרש; בפרשה ז יש עלייה ניכרת ביחס המדרש למקרא, וממנה ואילך נמשכת התופעה של 'פוחת והולך'. דומה שניתוח זה מלמד, שיש לראות כאן שתי חטיבות ספרותיות נפרדות. דומה גם שהניתוח הסטטיסטי מאפשר לנו לתת תשובה, לפחות חלקית, לשאלה אחרת הקשורה להבחנתו של אלבק בשתי חטיבות נפרדות במדרש זה, והיא: מה קרה למדרש הקדום הדורש את מגילת אסתר מן הפרק השלישי ואילך? הסטטיסטיקה מלמדת, שלא היה מדרש כזה כלל או שאם היה, הרי שהיה מצומצם ביותר. אפשר שיש לגלות אותו בקטעים הבודדים הנושאים אופי מדרשי-פרשני השקועים בתוך המדרש המאוחר.

מענה ברור יותר הרכב המדרש: היה מדרש קדום, בן שש פרשיות, וכל פרשה מדרשית סומנה בסופה; והפרשה האחרונה לא סומנה, מכיוון שהיא הייתה סופו של הספר.²⁰ המדרש הקדום דרש את שבע הפסקאות המקראיות הראשונות של מגילת אסתר, וחלוקת פרשיותיו תאמה בעיקרה את הפסקאות המקראיות. ובניסוח אחר, כל פרשיות המדרש מתחילות במקום שיש פסקה מקרית (פרט לפרשה השנייה, שעליה נדון לקמן). הפסקה המקראית הרביעית, וכן השביעית, לא זכו לפרשה חדשה, אם משום שהעורך חשש שהפרשה החדשה תהיה קצרה מדי (לפסקה השביעית רק 13 שורות של מדרש), או מסיבה אחרת כלשהי.²¹ בכל אופן, עובדה היא, שאין פרשה

20 אין הכרח שישמיט הסופר את ציון סוף הפרשה בסוף הספר ולכן ראוי לציין, שסופר כ"י קויפמן, הרגיל לסיים כל מסכת בציון חסלת מסכת... או ציון דומה, לא עשה כן אחרי מסכת מועד קטן, שהוא סימונו של סדר מועד, ולא בסוף מסכת קינים, שהוא סיום סדר קודשים, ולא בסוף מסכת עוקצים, שהוא סוף סדר טהרות. ועוד: סופר זה ציין את סופו של כל סדר בסגנון חסל סדר... פרט לסוף סדר טהרות, ששם ציין חסלת שיתא סדרי משנה. וכן ציין סופר אליהו רבה בכ"י וטיקן 31 (מהדורה פקסימילית, הוצאת מקור, ירושלים תשל"ב) בסוף כל פרק סליק פירקא, אך בסוף הספר הסתפק בציון סליק מדרש אליהו רבא... (המהדורה הפקסימילית הנ"ל, עמ' 315). ויש בידי עוד חומר בנושא זה, אלא שאכמ"ל.

21 יש מקום לשער, שלא היו לפני בעל המדרש פסקאות במקומות אלו (לחלוקת הפסקאות במגילת אסתר ראה לעיל הערה 8). לפי המסורת של כ"י לנינגרד יש חלוקה אחרת של הפרשיות במגילת אסתר, והיא כוללת גם פרשיות פתוחות. וזה סדר הפרשיות בחמשת הפרקים הראשונים של המגילה: א, (ס) ב, א (פ), ג, א (פ), ד, א (פ), ה, יג (פ), ו, א (ס), ה, ג (ס) (ראה 'א' דותן, תורה נביאים וכתובים מדיקים היטב על פי הניקוד הטעמים והמסורה... בכתב יד

חדשה (פרט לשנייה, כאמור), אלא במקום שיש פסקה מקראית, והמדרש כולו נגמר במקום שיש פסקה מקראית. לקובץ זה סיפחו מדרש אחר, בן יחידה ספרותית אחת; ויש מקום רב לשער, שהמדרש המשלים נוצר כהשלמה למדרש הראשון.

כאמור, הפרשה השנייה של המדרש הקדום היא חריגה, מכיוון שאינה מקבילה לפסקה מקראית. לא מצאתי מסורת אחרת שעל פיה יש כאן פסקה מקראית, ולכן לא נותר בידינו אלא לשאול, האומנם יש כאן פתיחה אמיתית? כדי ללכך עניין זה נציג כאן את הפתיחה האמורה עם הסעיף הראשון של המדרש הבא מיד אחרי הפתיחה. הטקסט, על שינויי נוסחאותיו, לקוח מתוך מהדורה מדעית של המדרש שאני עוסק בהכנתה.²²

[פרשה ב] 'כל רוחו יוצא כסיל וחכם באחור ישבחנה' (מש' כט, יא) 'כל רוחו יוצא כסיל' זה אחשוורוש 'וחכם באחור ישבחנה' זה הבי"ה שהוא משדיך ליה המד"א 'משבית שאון ימים, והמון לאומים' (תה' סה, ח).
[ב, א] 'בהראותו את עושר כבוד מלכותו' דבי ר' ינאי אמרי וחזקיה תרויהון אמרין ששה ניסין²³ היה פותח להן ומראה להן בכל יום ור' חייא בר אבא אמ'

לנינגרד, תל-אביב-רמת-גן תשל"ג, עמ' 1120). אך חוסר ההתאמה בין מסורת הפרשיות בכתב-יד זה לבין המדרש הוא כה גדול, שאין להביא כתב-יד זה בכלל הדיון.

22 אני מציג בזה את שינויי הנוסחאות של הטקסט מתוך תקווה שיימצא מי שיעיר על דרכי ההדרת הטקסט. גוף הטקסט הוא על פי כ"י קיימבריג'. סימני כתב-היד שבאפאראט שינויי הנוסחאות, הם: V = כ"י וטיקן; O = כ"י אוקספורד; K = דפוס קושטא.

[בל' כת' כל V. יוציא] V. 'כל רוחו... ישבחנה' (מש' כט, יא) [ליתא KO. יוצא] יוציא KOV. הבי"ה] הקב"ה KO. משדיך ליה] משכך חמת אחשוורוש O, משדיך אחשוורוש K. המד"א] כד"א V, כמא דאת אמר O. משבית] משבית KOV. שאון ימים] שאון ימים שאון גליהם KO. לאומים] לאומים V. דבי ר' ינאי דבית ר' V, דבי ר' יוסי O, דבית ר' ינאי K. אמרין אמרין KO, ליתא V. אמרין אמרי V. ניסין] נסים O. פותח להן] מתא V, פותח KO. לחן] להם OV. חייא] חיא V. אמ' ליתא O, אמר K. יצאות] יציאות O. לחן] להם OV. יודת] יהודה V. אמ' אמר KO. להן] להם OV. כהונה גדולה] כהנה OV. ר' לוי... הראה להן] להם KV, ליתא O. נאמ' נאמר O. גדולתן] גדלתו V. ונאמ' ונאמר KO. האמורה] האמור KOV. כהונה] כהנה V, כהונה גדולה] ליתא V. כהונה] כהנה V, כהונה גדולה] ר' א"ר V. אמ' ליתא V, אמר KO. מדידה] מן דידה KO. בין] ובין KO. מתגלגה] מתגלגא V, מתגלגלה KO. קצריה] קצריא V, קבריה O, קבריה K.

23 קרוב לומר, שהנוסח הנכון של מלה זו הוא גיטין, שמקורו ביוונית ופירושו אוצר (כפי שהעיר שנאן, שמות רבה, עמ' 213, הערה לשורה 74), וכן הגיה בעל 'יפה ענף' באסתר רבה. ובמקבילה שבשמות רבה במהדורת שנאן נמצא תיסוראות (שנאן, שם). אבל כל כתב-היד של אסתר רבה גורסים כאן בנו"ן, ולכן לא שינינו ממסורת הנוסח של אסתר רבה.

מיני יצאות הראה להן ר' יודה ב"ר סימון אמ' סעודת ארץ ישראל הראה להן ר' לוי אמ' בגדי כהונה גדולה הראה להן נאמ' כאן 'תפארת גדולתו' ונאמ' להלן 'ועשית בגדי קדש לאהרן אחיך לכבוד ולתפארת' (שמ' כת, ב) מה תפארת האמורה להלן בגדי כהונה אף תפארת האמור כאן בגדי כהונה. ר' ברכיה בשם ר' חלבו אמ' בין מדידה בין לא מדידה מתגלגה בת קצרייה.²⁴

הקטע הראשון שלפנינו עושה רושם של פתיחה, משום שהוא פותח בפסוק ממשלי. רושם זה מתחזק לאור הנוסח שבכ"י וטיקן של המדרש, משום שאותו נוסח פותח במלה כתיב, שהיא מלת פתיחה אופיינית.²⁵ גם הסופר של כ"י אוקספורד הרגיש בייחודו של קטע זה. זאת נלמד מן העובדה, שהוא העתיק שורות אלו בצורה מיוחדת — כמשולש ההולך ומתקצר. אף המדפיסים הרגישו בייחודו של הקטע, ועל כן הם סימנו את הסעיף שלאחריו כסעיף א של פרשה זו.²⁶

ייתכן שראיית קטע כזה כפתיחה מעוגנת במסורת הקדומה של מדרש זה. דומה שמי שציין, שפרשה א מסתיימת לפני קטע זה — מסורת המצויה בכל כתבי-היד של המדרש — הבין, שיש כאן פרשה חדשה, משום שראה כאן פתיחה. אם לא כן, קשה להבין, מדוע יש לראות כאן פרשה חדשה. אך אין לפתיחה זו מבנה של פתיחה קלסית, שהרי אין היא מסתיימת בפסוק מן הפרק אלא בפסוק מספר אחר, ובמקרה זה מספר תהלים.

צורה כזאת של פתיחה מצויה אמנם במדרשים מאוחרים, וכבר ראינו דוגמתה בפתיחות לפרשה השביעית של מדרשנו; אך יש הבדל מהותי בין צורת הפתיחה המאוחרת, החותמת בפסוק ממקום אחר, לבין הפתיחה לפרשה ב שלנו: הפתיחה המאוחרת שומרת על המבנה הרטורי של הפתיחה הקדומה בזה שהיא מוליכה לפירוש הפסוק המובא בסוף. כך. לדוגמה, בפתיחה השנייה של פרשה ז, הפותחת בפסוק 'בפרח רשעים כמו עשב... להשמידם עדי עד' (תה' צב, ח). פתיחה זו מסבירה את הצלחת הרשעים בעולם, ואת המקרה הספציפי של עליית המן לגדולה, בכך

24 פתגם זה מופיע גם לקמן בקשר להתפארותה של ושתי בבגדי הכהונה בסגנון שונה במקצת: 'ר' ברכיה אמר כהדא צרצרא דמגלגלא בדילה ודלא דילה' (אסתר רבה, ג, ט). כוונת הפתגם ברורה, והוא מקביל לפתגם המדובר על ציפור המתקשטת בנוצות לא לה. אך נוסח הפתגם ופירוש מלותיו אינם ברורים. ראה: *M. Sokoloff, A Dictionary of Jewish Palestinian Aramaic*, Ramat Gan 1990, s.v.

גלג ראה אלבק (לעיל הערה 10), עמ' 14.

25 וכבר ראינו, שהם סימנו את הפתיחות למדרש כיחידה בפני עצמה, אך ביתר פרשיות המדרש לא סימנו את הפתיחות כיחידות בפני עצמן אלא הן סומנו כסעיפי המדרש. יתר על כן, לעתים קרובות חילקו המדפיסים פתיחה אחת למספר סעיפים. גישה מיוחדת מצאנו בדפוס למברג משנת 1860 (דפוס שפרלינג ולוריא), שבו נדפס 'סליק פרשתא א' אחרי הקטע 'כל רוחו... והמון לאומים'. נראה שהבינו, שהדרשות של פרשה ב מתחילות במלים 'בהראותו את עושר כבוד מלכותו', ולא הבינו, כיצד משתלב הקטע הראשון במסגרת של פרשה ב.

שהקב"ה מפטם את הרשעים כדי לאבדם. והחתימה חותמת בפסוק מאיוב, 'משגיאו לגוים ויאבדם' (איוב יב, כג). מכיוון שפסוק זה מתבאר על פי אותו רעיון, היינו שהקב"ה מעלה את הרשעים לגדולה כדי שמפלתם תהיה קשה יותר. אבל בפתיחה לפרשת ב הפסוק המובא בסוף. 'משביח שאון ימים... (תה' סה, ח), איננו מתפרש על ידי מה שנאמר קודם, אלא הוא מובא כהוכחה לכך, שהמלה משביח פירושה 'משקיט ומכניע'.²⁷ נראה אם כן, שאין כאן פתיחה, אף על פי שרבים חשבו כך. כדי להבין כיצד שובצה דרשה זו לכאן בצורה הדומה לפתיחה עלינו לעמוד על גלגולי הדרשה לפסוק 'כל רוחו יוציא כסיל'.

ואכן יש פתיחה הבנויה על פסוק זה במדרש לשמות. וכך אנחנו קוראים בתנחומא:

ד"א 'כי ידבר אליכם פרעה' וגו' (שמ' ז, ט) — זש"ה 'כל רוחו יוציא כסיל וחכם באחור ישבחנה' (מש' כט, יא): מי שהוא אויל או כסיל בא לריב את חברו ומוציא דברים שיש לו,²⁸ וכיון שהוא חכם²⁹ באחרונה הוא מסלקו. ד"א 'כל רוחו יוציא כסיל' — מי זה? זה פרעה. כיון שהלכו משה ואהרן אצלו, אמר להם הקב"ה: 'עד שלא תלכו אצלו אני אומר לכם מה שהוא עתיד לעשות ושואל לכם, 'כי ידבר אליכם פרעה', אלא הוּו זהירין, 'ואמרת אל אהרן קח את מטך' וגו' (שמ' ז, ט). כיון שהלכו אצל פרעה, אמר: 'תנו לכם מופת'. מיד 'וישלך אהרן את מטהו' וגו' (שם, פס' י). באותה שעה שחק פרעה עליהם, אמר להם: משה ואהרן, מה אתם סבורים, שבאתם לשחק עלי? אלא איני מתיירא מן הדברים האלו! כל מצרים מלאה כשפים: יש מוליכין תבן לעפרים, כתם לרקם. 'ויקרא פרעה' אין כתיב כאן, אלא 'ויקרא גם פרעה' (שם, פס' יא). אמר ר' לוי שקרא לאשתו ואמר לה: ראי, היאך באו היהודים לשחק בי. מניין? שנאמר 'ותתן גם לאישה' (בר' ג, ו) — אף כאן 'ויקרא גם פרעה'. 'ויעשו גם הם חרטומי מצרים' וגו' (שמ' ז, יא), באו חרטומי מצרים 'וישליכו איש מטהו' (שם, פס' יב) כמו שעשה אהרן, 'ויהיו לתנינים' (שם), מה כתיב 'ויבלע מטה אהרן את מטותם' (שם). הוי 'כל רוחו יוציא כסיל' — זה פרעה; 'וחכם באחור ישבחנה' — זה משה ואהרן, שכתוב בהם 'ויבלע מטה אהרן את מטותם' (שמ' ז, יב) [תנחומא בוכר וארא יב].

27 שנאן, שמות רבה, עמ' 212, הערה לשורה 69. על כן נוסף כתוב זה בידי א' גרינהוט בהוצאת ילקוט המכירי שלו (ירושלים [תרט"ב], פג ע"ב), כי 'לולא כן אין הבנה לדרש זה' (שם, הערה 4). בדיקה בספרו של א' היימן, התורה הכתובה והמסורה, תל-אביב תשל"ט, מגלה, שפסוק זה אינו נזכר במקורות, אלא כאן באסתר רבה.

28 בפירוש משלי לר"י נחמיאש, מהד' במברגר, עמ' 175 (בשם 'תנחומא פרשת וארא'): 'הכסיל מוציא את כל דבריו בפעם אחת' [מב"ל].

29 שם צ"ל 'ויכין ש[נ]בא חכם'. בפירוש ר"י נחמיאש הנ"ל 'וחכם' [מב"ל].

כאן אנו רואים פתיחה לסדר החמישי של ספר שמות.³⁰ הפתיחה בנויה היטב לפי כללי הפתיחה הקלסית. תחילה מציג הדרשן את פירוש הכתוב לפי פשוטו, ואחר כך הוא מפרש אותו כמתייחס למאורע היסטורי. פרעה התייחר שהוא בעל כשפים, והקב"ה הראה לו מיניה וביה, שאין תועלת בכשפיו מול כוחו של ריבון העולמים. סיומה של פתיחה זו מחוספס מעט, מכיוון שלאחר הסיום ה'תקני' בפסוק הראשון של הפרשה, 'ויבלע מטה אהרן את מטותם', חוזרת הפתיחה על הפסוק ממשלי, ובכך נוצרה פתיחה מעגלית; אבל הפתיחה חוזרת ומצטטת את הפסוק הראשון של הפרשה, ועל ידי כך היא חוזרת למבנה הקלסי של פתיחה.³¹ גם מקום שיבוצו של הקטע בתוך המדרש מלמד על אופיו כפתיחה לסדר. החוליה המרכזית של הפתיחה בנויה על הפסוקים 'וישליכו איש מטהו' ו'ויבלע מטה אהרן את מטותם', שהם הפסוקים הרביעי והחמישי בסדר. ואולם אחרי הקטע הזה מופיע מדרש המבאר את הפסוקים הראשונים של הסדר. אין זאת אלא שקטע זה עומד בראש הסדר בהיותו משמש פתיחה לסדר.³²

במקבילה למדרש זה אנו מוצאים פתרון היסטורי אחר לכתוב. וכך אנו קוראים בשמות רבה:

'ויבלע מטה אהרן את מטותם' (ש"מ, ז, יב) — הדא הוא דכתיב 'כל רוחו יוציא כסיל וחכם באחור ישבחנה' (מש' כט, יא): הכסיל מוציא את כל דבריו בפעם אחת, כשבא לדבר עם חברו, וחכם באחרונה הוא מסלקו. דבר אחר: 'כל רוחו יוציא כסיל' — הרשע הזה משהוא מוציא לעצתו, אחר כך חכמו של עולם 'באחור [ישבחנה]'. שכן אתה מוצא באחשוורוש שעמד ובטל מלאכת

30 למניין הסדרים בספר שמות ראה הקדמתו של וחולדר: J. Mann, *The Bible as Read and Preached in the Old Synagogue*, With Prolegomenon by Ben Zion Wacholder, I, New York, 1971, p. LIV. השווה עוד: Mann, שם, עמ' 389.

31 אפשר שיש כאן שתי נוסחאות שצורפו יחד, ויש ביניהן הבדל במשמעות. הדרשה הראשונה, המסתיימת ב'ויבלע מטה אהרן את מטותם', ראתה את הקב"ה כ'חכם' המסלק את פרעה, כדוגמת הציון המפורש בשמות רבה 'חכמו של עולם' או 'הקב"ה' (מהדורת א' שגאן, עמ' 212-213; הטקסט מצוטט במלואו לקמן). אבל הסיום החלופי מזהה את ה'חכם' במשה ובאהרן. יש עוד לשים לב לכך, שנוסח הסיום הנוסף הוא בדיק נוסח הסיום שבמקבילה שבתנחומא הרגיל (ראה את הטקסט בהערה הבאה).

32 תמציתה של פתיחה זו מופיעה בהוצאה המודפסת של התנחומא: "כי ידבר אליכם פרעה וגו'. וז"ה "כל רוחו יוציא כסיל וחכם באחור ישבחנה" (מש' כט, יא): הכסיל מוציא את כל דבריו בפעם אחד כשבא לריב עם חברו, וחכם באחרונה הוא מסלקו. "כל רוחו יוציא כסיל" — זה פרעה הרשע; "וחכם באחרונה ישבחנה" — זה משה ואהרן, שכתוב בהם "ויבלע מטה אהרן את מטותם" (תנחומא וארא יב). שיבוך הטקסט בתוך המדרש דומה לממצא שבתנחומא בוכר. ינאי שיבוך פסוק זה בתוך הפיוט שלו לסדר זה. ראה צ"מ רבינובנין, מחזור פיוטי ר' ינאי לתורה ולמועדים, כרך א, ירושלים תשמ"ה, עמ' 282.

בית המקדש, לפיכך לא מלך אלא בחציו של עולם. מה כתיב ביה: 'בהראותו את עשר כבוד מלכותו' (אס' א, ד). אמרו רבותינו, שש תיסוראות היה מראה להם בכל יום ויום ואין אחד מהם דומה לחבירו, ואחר כך הוא משלם לכל גדולי המלכות וכו', כמו שכתוב במגילת אחשורוש עד וחכם בישראל,³³ שהפיל הקב"ה עצתו והרג ושתי. דבר אחר: 'כל רוחו יוציא כסילי' — זה פרעה, שהיה מלעיג על דברי המקום, שהיה סבור מעשה כשפים הם, וקרא לכל בני ביתו לעשות כמותן. הוי 'כל רוחו יוציא כסילי' — זה פרעה; 'וחכם באחור ישבתנה' — זה הקב"ה, שנאמר בו 'חכם לבב' (איוב ט, ד). באותה שעה אמר הקב"ה: אם בולע תנין את התנינין של מצרים, מנהגו של עולם הוא, נחש בולע נחש; אלא יחזור לברייתו ויבלע אותם. מהו 'ויבלע מטה אהרן את מטתם'? אמר ר' אלעזר: נס בתוך נס (שמות רבה ט, ז, עמ' 212-214).

הקטע שבשמות רבה אינו משמש פתיחה. הראיה העיקרית לכך היא מקום שיבוצו של הקטע. הוא מופיע כהסבר לפסוק 'ויבלע מטה אהרן', שהוא, כאמור, הפסוק החמישי של הסדר. לפני קטע זה באים קטעים המפרשים את הפסוקים הקודמים של הסדר. ואף על פי כן כבר העיר שנאן, שעל פי מבנה הקטע, מתאים הוא לשמש פתיחה לסדר זה, וייתכן שביסודה היתה פתיחתא... ונספחו אליה בסופה כמה דיבורים.³⁴ אלא שהוא אינו נמצא במקום המתאים לפתיחה; ולכן נצטרך לומר, שעורך שמות רבה העביר לכאן פתיחה לסדר בתור פירוש לאחד הפסוקים המאוחרים שבתוכו, ולא טרח לשנות את צורתה. תרומתו של קטע זה לענייננו היא בכך, שאנו יכולים לראות בו צורה מורחבת של הפתיחה, הכוללת פירוש היסטורי נוסף לכתוב ממשלי, והוא מתייחס לאחשורוש. גם אחשורוש היה רשע מתייהר, עד ש'חכם באחור ישבתנה'. אחשורוש התייהר בעושר כבוד מלכותו וביקר תפארת גדולתו, עד שהקב"ה לקח ממנו את היקר לו מכול, את אשתו.

מעתה יכולים אנו להציע את גלגוליה של הדרשה לפסוק 'כל רוחו יוציא כסילי' בדרך של השערה סבירה: במסגרת של מדרש לשמות נוצרה דרשת פתיחה המפרשת את הפסוק 'כל רוחו...' (מש' כט, יא) בפרעה (תנחומא וארא יב), כפתיחה לסדר 'כי ידבר אליכם פרעה לאמר' (שמ' ז, ט). בהתפתחות נוספת של מקור זה הורחבה הפתיחה על ידי פירוש הפסוק ממשלי אף באחשורוש. בעל מדרש שמות רבה

33 שנאן העיר (הערה לשורה 76), ש"עדר" מסמנת את נקודת הסיום של הציטוט מאותו מדרש למגילה, והציטוט עצמו נגמר במלים 'והרג ושתי'. פרופ' ביאליק לרנר העיר לי, שהביטוי 'וחכם בישראל' הוא כנראה שיבוש של 'באחור ישבתנה', ששנאן מציין כנוסח פד. השיבוש נוצר מן השימוש בקיצור 'וחכם ב' [אחור] יש' [בחתנה], כאשר אותיות הקיצור ב' יש' פוענחו בטעות בישראל. אני מודה לפרופ' לרנר על הערה זאת.

34 שנאן, שם, עמ' 212, הערה לשורה 67.

השתמש בדרשה השלמה, הכוללת את המקרה של אחשוורוש המקביל למקרה של פרעה, במסגרת ביאורו לפסוק 'ויבלע מטה אהרן את מטתם' (שמ' ז, יב). ייתכן שלא רצה להשתמש בה כפתיחה לאותה פרשה, כפי שמצוי במדרש תנחומא, משום שהיא מסתיימת בפסוק החמישי של הסדר.

על פי עדות הטקסט של שמות רבה נלקחה הדרשה המתייחסת לאחשוורוש מתוך 'מגלת אחשוורוש', אבל אין לדעת, אם עדות זו היא הערת העורך או הערת אחד ממעתיקי המדרש, שקיצר את הדרשה במקומה משום שידע שהיא נמצאת במדרש לאסתר.³⁵ בכל אופן, יש כאן עדות על מציאות הדרשה במדרש לאסתר; אבל באסתר רבה שלנו מצוי רק קטע קטן ממדרש זה. לכן נראה לשער, שהיה מדרש אחר לאסתר,³⁶ או מהדורה אחרת של מדרש אסתר רבה, ששם הייתה שזורה הדרשה השלמה המציגה את התפארותו של אחשוורוש באוצרותיו לעומת מות אשתו. המקום המתאים ביותר לדרשה זו הוא פתיחה לפסוק השנייה של מגילת אסתר, המתחילה בפסוק 'גם ושתי המלכה' (אס' א, ט), מכיוון שפסוק זה התפרש, באחת הדרשות שהגיעו לידינו, כרומז למותה של ושתי: 'הגיע זמנה של ושתי להיגמם' (אס' ג, ט). מדרש משוער זה שימש מקור לעורך שמות רבה, או שהיה ידוע למעתיקו.

לעומת זאת, במדרש אסתר רבה שהגיע לידינו מוצאים אנו שימוש בקטע הראשון של הדרשה בלבד — תיאור אוצרותיו של אחשוורוש. אין לדעת, אם העתיק העורך את הדרשה מתוך המדרש המשוער לאסתר או מתוך מדרש לשמות; אבל הוא העתיק את הפתיחה מתחילתה עד המקום שהיה זקוק לו, ולא הוסיף. הואיל והקטע פותח בפסוק מספר אחר,³⁷ היה נראה שיש כאן פתיחה לפרשה זו; אבל לאמתו של דבר אין כאן פתיחה. ואם אין כאן פתיחה, דומה שאין לראות כאן פרשה חדשה.³⁸ נמצא שהחלק הקדום של אסתר רבה כלל חמש פרשיות, וכולן מתחילות במקום שיש פסקה מקראית.

35 על מעשיהם של הסופרים בכגון זה ראה א"ש רוזנטל, 'לשוונת סופרים', יובל שי — ספר היוכל לש"י עגנון, רמת-גן תשי"ח, עמ' 293–324. ידוע הוא שטקסטים הלכו לאיבוד משום סופרים שונים הסתמכו על כך שהטקסט הועתק במקום אחר (ראה ש' ליברמן, הלכות הירושלמי לרבינו משה בן מיימון ז"ל, ניר-ירוק תש"ח, עמ' 10). השווה שנאן שם, הערה לשורה 75.

36 כדעתו של א' שנאן במבוא לשמות רבה, עמ' 24; ועיין שם בהערה 103 [מב"ל].

37 וקשה להכריע, אם הביטוי כתיב המופיע בנוסח כ"י וטיקן של מדרשנו הוא מקורי, וחלק מן ההעברה, או שנוסף אחרי כן.

38 לפי זה היחס הסטטיסטי בין הפרשיות ישתנה, אך לא במידה שתפריע לתיאור שהצעתי לעיל. והנה הנתונים החדשים לפרשיות הראשונות:

פרשה	פסוקים	הפסוק הפותח	פסקה	שורות במקרא	שורות במדרש	יחס
א-ב	א, א-ח	ויהי בימי אחשוורוש	1	14.5	426	29.4
ג	א, ט-יב	גם ושתי המלכה	2	7.5	86	11.5